

РОЗДІЛ ШОСТИЙ.

РЕЛІГІЄЗНАВЧА НАУКОВА ЕКСПЕРТИЗА

Людмила ФИЛИПОВИЧ (Київ, Україна)

**ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І НАБУТИЙ ДОСВІД***

Українське релігієзнавство свою експертну роботу, спрямовану на теоретичну оцінку наявних релігійних феноменів, їх функціонування та перспективи розвитку, розглядає як частину практичного релігієзнавства – нової галузі релігієзнавства, яка виокремилася порівняно недавно і серед дисциплінарних утворень займає в ньому особливе місце. Визначаючи об'єктом практичного релігієзнавства саме функціонуючу релігію, його фундатор А.М.Колодний зазначав: «В сучасних умовах розвитку людського суспільства в його цивілізаційних вимірах, різноманітності й специфічності (передовсім у площині сучасного всеохоплюючого впливу глобалізації) важливою у своїй теоретичній і практичній значущості постає проблема місця, ролі та функцій релігії в означених процесах. Вона сьогодні надзвичайно тематизувалася, зокрема в релігієзнавчому дискурсі, в соціологічному й практичному вимірах останнього. Йдеться *про сутнісне осмислення, характеристику сучасних виявів функціональності релігії в контексті взаємодії із суспільством, з його різними сферами та людиною*. Тобто в цьому аспекті увага концентрується на *практичних координатах означеної взаємодії*, на соціально-функціональних параметрах буття релігійного комплексу (в їх конфесійному прочитанні), на рівнях, ступені й наслідках впливу релігії на суспільство, на складові його архітекtonіки, а головне – на особистість, її поведінку, її духовну та життєво-смыслову самореалізацію» [Практичне релігієзнавство. Колективна монографія. За ред. А.Колодного і Л.Филипович. – К., – 2012. – С.9].

Розгортаючи теоретико-методологічні засади практичного релігієзнавства, а заодно й експертизування, ми виходимо з того, що релігія є одним з важливих елементів суспільного життя, який міцно вплетений в тканину соціальних відносин, буття соціуму. Таким чином, в означеному аспекті релігія постає як важлива ланка життєвих, соціокультурних зв'язків, функціонування якої дає можливість зрозуміти її зміст, структуру, виникнення та розвиток, її суспільне і особистісне призначення. Релігія виявляє себе в цьому контексті як «соціальний факт» (Е.Дюркгейм), як «соціальний феномен» (К.Маркс). А це означає, що вона, функціонуючи в суспільстві, виконує цілий комплекс функцій, спрямованих на задоволення специфічних і цілком реальних потреб. Відтак, релігія є об'єктивним чинником, що здійснює значний у функціональному відношенні вплив на різні сфери суспільства, його інститути, на мотиваційну сферу віруючої людини, її поведінку, інтереси та ціннісні орієнтації.

Дослідження проблем функціонального вияву релігії, матриці оприсутнення останньої в бутті суспільства, віруючої особистості та релігійних спільнот є надзвичайно актуальним як у теоретичній, так, особливо, і в практичній площині. Функціональність у різних іпостасях її вияву є визначальним об'єктом осмислення, аналізу такої важливої сфери релігієзнавства, як практичне релігієзнавство [Див. більш детально про практичне

* Дана стаття друкується на виконання проекту ДФФД "Експертні співтовариства України та Білорусі в системі соціального менеджменту: теоретико-методологічний й інституціональний аспекти" (№ Ф54.5/012).

релігієзнавство: Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів, 2005. – С.310-312; Колодний А.М. Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство. Колективна монографія. – К., 2009. – С.212-214]. Саме в емпіричному вимірі вона виявляє себе не як щось зовнішнє, привнесене кимось або чимось, а як внутрішньо іманентна здатність релігії задовольняти певні (нерідко специфічні) потреби людини, соціуму та окремих сфер останнього. Звісно, йдеться про життєво важливі практичні потреби.

Релігієзнавча експлікація феномену функціональності релігії в практичній площині її вияву, а також наслідків її впливу на людину, на окремі сфери соціуму є фактично експертизою, яку здійснюють фахівці щодо тієї чи іншої течії та форми релігії, її присутності в релігійному полі, відносин з іншими релігіями і державою, суспільством. Дослідники не тільки проводять такі експлікації, але й узагальнюють свій досвід як експертів [Загребина И. Этические аспекты государственной религиоведческой экспертизы // Религия и право. – 2010. – №3; Качурова С.В. Етичні проблеми релігієзнавчої експертизи і нові релігійні течії // Українське релігієзнавство. – 2000. – № 14. – С.78-89; Майданевич Л.О. Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості // Українське релігієзнавство. – 2011. – №59. – С.155-163; Основы религиоведческой экспертизы. Сб.науч. ст. – М., 2002; Пчелинцев А. В. Образование и мировоззрение эксперта как факторы государственной религиоведческой экспертизы // Право и образование. – 2011. – № 2. – С.102-110; Титаренко В.В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві//Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці, 2013. – С.78-85; Титаренко В. Сущностные и методологические проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении // NOMOS. – 2013. – №79 [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos-kwartalnikreligioznawczy.blogspot.com/>; Томаева Т.В. Методологические принципы религиоведческой экспертизы // Религия, политика и права человека. Материалы конф. – М., 2002; Хаварівський У.Б. Державна релігієзнавча експертиза в Україні: досвід та перспективи // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник – 2012 рік. – Львів, 2012. – Кн. 2. – С. 432-444; Элбакян Е.С. Научность религиоведческой экспертизы: возможность и необходимость // Новые вызовы свободе совести в современной России. Материалы межд. науч.-практ. конференции. Москва, Центральный Дом журналиста, 26 июня 2012 г. – Москва, 2012 та ін.].

Концептуалізуючи їх підходи, можна стверджувати, що практичне релігієзнавство, осмислюючи функціональність релігії як об'єкт свого предметного поля, основний акцент робить саме на соціальному та людському аспектах її вияву, а в цьому контексті на місці й ролі релігії в бутті суспільства й віруючої особистості, розкриваючи при цьому сутнісні аспекти даного релігійного феномена, його соціальну природу. Таким чином, *практичне релігієзнавство розглядає релігію як функціонуючу реальність, яка потенційно й фактично (в практичному вияві) постає як функціональна система* [Практ. релігієзнавство. – С. 11].

В понятійному аспекті «функціональність релігії» можна розглядати як певну якісну визначеність, що характеризує іманентні цьому суспільному феномену здатність і можливості (внутрішні й інституційні) задовольняти специфічні духовні, життєві потреби людини, релігійних спільнот й соціуму, що на практиці реалізуються через сукупність конкретних функцій.

Із змісту цього поняття А.Колодний логічно висновує, що *релігієзнавча рефлексія функціональності релігії постає виявом та осмисленням тісної співвідносності її внутрішньої суті зі специфічними потребами й інтересами суспільного суб'єкта, а*

також функціональної ролі релігійного комплексу в їх задоволенні в практичній іпостасі [Там само]. Іншими словами, функціональний зміст релігії розкривається через усвідомлення того, що вона дає людям, які їхні життєві запити та потреби вона задовольняє. Відтак йдеться про її суспільне та екзистенціальне функціональне призначення, про її роль у суспільстві як про певний узагальнений результат практичного вияву потенційних функціональних можливостей релігії.

Важливою методологічною засадою для нашого дослідження є те, що духовні, в даному разі релігійні, потреби відносяться до континууму вищих потреб людини. Ці потреби не мають певних, конкретизованих у соціальному просторі меж і невичерпні у своїй глибині та інтенсивності переживань. Духовні потреби вимагають точно такого ж задоволення, як і матеріальні, зокрема егоцентричні й вітально-органічні. Цілком логічно буде сказати, що люди не можуть існувати без актуалізації і задоволення саме своїх потреб духу.

Релігія як соціальний феномен за своєю функціональною сутністю реагує на різні потреби людини. Однак лише вона задовольняє ті її духовні потреби, які не може задовольнити будь-який інший суспільний феномен. Така функціональна здатність релігії зумовлена необхідністю ліквідувати насамперед брак знань про те, що ми називаємо «вічними питаннями життя». Релігія допомагає віруючій людині досягнути внутрішню сутність цього світу в трансцендентних координатах виміру, своє місце в ньому, збагнути сенс свого буття. Вона дає відповідь на її трагічні питання і водночас постає «нормативно-змістовою квінтесенцією досвіду» подолання страждань, життєвих негараздів, а також сприяє усвідомленню смислу й значення земного життя віруючою особистістю в перспективі «останньої реальності» [Див.: Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995. – С.172].

Релігія, як наголошує А.Колодний, займає свою визначальну нішу переважно в духовній сфері людського буття. Хоча релігія претендує (а в історичному аспекті реалізує) на свою детермінантну присутність у політичній, державній та світоглядній, культурній і освітній сферах суспільного життя. Зауважимо, що *релігія постає як особливий вид світогляду і світовідчуття, як своєрідна й специфічна система поглядів на світ в цілому і на місце в ньому людини, а також як певна сукупність ідеалів і переконань, як ідеологія, що обумовлює поведінку й спосіб життя віруючої людини, впливає на буття соціуму*. Вона, на слушну думку російського релігієзнавця Л.М.Мітрохіна, постає «...особливим життєвим досвідом за своїми цінностями, уявленнями сповіданнями та настановами, який знаходить своє вираження в цілісному світовідчутті, в «науці життя», яка проникає в усе повсякденне буття людини...» [Митрохин Л.Н. Религия и культура (философские очерки). – М., 2000. – С.5, 7], а також соціуму, в його різні сфери, детермінуючи особливий тип соціальної діяльності, спосіб життя, відносини між людьми.

Українське релігієзнавство пропонує розглядати релігію як «еволюціонуючу універсалью», а при аналізі причин вибору людиною, групою людей чи значною спільнотою тієї чи іншої релігії брати до уваги, що саме специфічна функціональна її здатність в конфесійному вимірі постає нерідко головним мотивом цього вибору, який треба поважати, оскільки прийняття певного віросповідання або його неприйняття, відмова від нього – суцього особисте право людини, справа її усвідомленого вибору, право її особистої совісті.

Релігія може виявляти свою функціональність лише в соціальному просторі. Іншими словами, особливості вияву релігії як суспільно-функціонуючого феномена, його функціональні можливості можна зрозуміти в контексті організованого системного

цілого, яким і є суспільство. Це є особливо важливим, принциповим положенням. Релігія, яка є складовою соціуму, активною ланкою його розвитку та функціонування, виконує специфічні соціально і екзистенційно значимі функції, здійснює свій вплив на соціум як ціле, а також на його структурні елементи. Цей вплив за своїми наслідками може бути позитивним або негативним.

Узагальнюючи, А.Колодний приходить до висновку, що *функціональність релігії* в її філософсько-соціологічному та релігієзнавчому прочитанні *постає як об'єктивно-суб'єктивна характеристика її суспільної корисності чи некорисності*. В такому контексті йдеться про амбівалентну сутність функціональності в її практичному (реалізаційному) вияві. В одному і тому ж суспільстві, як слушно зауважує Р. Мертон, релігійні традиції, вчинки, почуття можуть бути функціональними для одних груп і дисфункціональними – для інших [Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С.397].

Функціональна роль релігії в суспільному житті фіксується в результатах, соціальному, особистісному ефекті її функціонального впливу. Аналіз багатовікової практики функціонування релігійного комплексу свідчить, що соціальний ефект її впливу і на суспільство в цілому, і на його структурні елементи носить неоднозначний характер й істотно залежить від історичного, соціального й цивілізаційного контексту.

Всі ці теоретико-методологічні настанови, які цілісно зібрані редакцією в першому параграфі першого, тобто визначального, розділу «Функціонує релігія в її цінності і практичній значимості» колективної монографії «Практичне релігієзнавство», має стати базисом для підготовки, написання та використання релігієзнавчої експертизи.

Звертаючись до досвіду українських релігієзнавців в сфері експертизування, треба визнати, що вся їх дослідницька робота може вважатися експертизою в широкому сенсі слова. Особливо це стосується новітніх релігійних процесів і явищ, з якими Україна не була знайома аж до своєї незалежності. Тут і феномен виходу з підпілля УГКЦ та УАПЦ, тут і релігійно-національне відродження українців та інших народів, що населяли Україну, тут і виникнення УПЦ КП та УПЦ МП, їх взаємини, тут і новий формат міжконфесійних відносин, і оприсутнення Церкви в посттоталітарному суспільстві, і пошук нових смислів і форм в державно-церковних відносинах, і відповідь церков на виклики глобалізованого постмодерного світу, і багато іншого. Це все нові теми, які з'явилися в науковому полі дослідження релігії та її функціонування після 1991 року. Вони вимагали фундаментального підходу, що й демонструвало Відділення релігієзнавства як єдина академічна релігієзнавча інституція в Україні всі ці роки. В останніх числах квартальника «Українське релігієзнавство» вже з'явилася спеціальна рубрика, до якої включаються всі новітні науково-експертні матеріали, підготовлені співробітниками Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ.

Відомо, що і в радянські часи експертне оцінювання релігійних джерел, теорії (віровчення) і практики (обрядів, свят тощо) релігійних громад і церков проводилася постійно. Як правило, таку аналітичну роботу здійснювали державні чиновники і робітники ідеологічного фронту (насамперед компартійні секретарі по ідеології) із залученням до неї науковців або ж самих носіїв релігійності. Проте практика радянської влади не була її ноу-хау. В архівах збереглися блискучі доповідні записки часів царської Росії про релігійну ситуацію в країні, які склалися як звіти до Синоду.

Нині в структурі центральної виконавчої влади України в сфері державно-церковних відносин існує відділ аналітичної роботи і релігієзнавчої експертизи, завданням якого є проводити релігієзнавчу експертизу, піддаючи аналізу статuti релігійних організацій, давати дозволи на ввіз релігійної літератури чи приїзд проповідників і

місіонерів, відповідати на запити інших органів влади з різноманітних питань релігійного життя. Як правило, колишній Держкомрелігій в цій своїй роботі постійно спирався на висновки, які йому надавало Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Важко підрахувати, скільки написано і передано в різні інстанції таких документів за час існування Відділення. Тільки за останні 5 років його співробітниками було написано понад 50 експертних, аналітичних записок, практичних рекомендацій. Серед них: Експертний матеріал для Мінкультури «Наукові основи удосконалення державно-церковних та толерантизації міжконфесійних відносин в Україні»; Експертний матеріал для Мінкультури і Верховної Ради України «Збереження сакральних пам'яток історії та культури і відповідальність за це церковних структур»; Експертний матеріал для Кабміну, Мінюсту, Мінкультури, Адміністрації Президента України, ВРУ «Внутрішні інституційні процеси в мусульманській уммі України і шляхи їх толерантизації»; Релігієзнавча експертиза Статуту і друків т.зв. Української Правовірної Греко-Католицької Церкви (запит Мінкультури); Експертна записка для Кабміну Криму «Конфесійна природа кримських караїмів і проблема відносин їх з іудейською спільнотою»; Експертні записки на замовлення Національної комісії з питань захисту суспільної моралі з аналізом мусульманських друків про Халіфат, змісту бігбордів про Патріарха Кирила та ін.; Експертна оцінка віровчення і діяльності нових релігійних течій Фалуньгун, Школи Здоров'я і Радості, Схорон еж словен – для Мінкультури і судових інстанцій; Експертний матеріал для Мінюсту «Загроза національним інтересам в релігійній сфері». Відділення давало наукову оцінку проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу світоглядів і релігійні організації» (надіслано до ВРУ, Міністерства культури, Мінюсту). Підготовлена Науково-експертна записка «Діяльність в Україні організацій релігійно-екстремістської спрямованості і функціонування нових релігійних течій» (на запит РНБО); Науково-експертна записка «Стан релігійної мережі України і проблеми міжконфесійних відносин», яка розіслана в різні центральні державні органи. Відділення написало Лист-пропозицію в Міністерство освіти і науки «Інформація про співробітництво Відділення релігієзнавства з освітянською сферою і побажання щодо його розширення». Крім того, підготовлено Інформативний матеріал для преси «Двадцятиріччя свободи совісті в Україні» і багато іншого [Див.: Звіт про роботу ВР ІФ НАНУ за 2009-2013 рр. / Архів ВР ІФ НАНУ. Рік 2013]. Деякі релігієзнавчі науково-експертні матеріали опубліковані в ювілейному та інших номерах часопису «Українське релігієзнавство» [Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць та інформативок. За редакцією проф. А.Колодного// Українське релігієзнавство. – №65. – К., 2013. – С.120-149]. Як бачимо, експертній оцінці піддаються сфера державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, сфера законотворчості з релігійних питань, а також обрядові, освітньо-просвітницькі, благодійницькі вияви діяльності конфесій, а заодно і факти ворожнечі, вандалізму, які допускають деякі конфесії щодо інших. Зрозуміло, що експертні матеріали можуть бути відкриті, для широкого загалу, але є й для службового користування.

ВР ІФ НАН України, крім конкретних запитів, які надходили від органів влади, релігійних організацій, громадських установ, часто з власної ініціативи готувало інформаційні матеріали з різних тем і направляло їх у зацікавлені (з нашої точки зору) інституції. Але надання експертних оцінок в основному відбувається на замовлення конкретних установ. Як правило, від експертизи очікують аналіз віровчення якоїсь конфесії, її обрядові вияви, спосіб життя її послідовників, форми діяльності їх спільнот, походження назв останніх, історія побудови храму та їх конфесійна належність. Часто цікавляться,

формулюючи це в конкретні запитання, про можливі і реальні небезпеки тієї чи іншої релігії, про наявність чогось антисупільного в її вченні і діяльності, про прояви ксенофобії або екстремізму в релігійній літературі. Державні органи перевіряють релігійні ЗМІ на нетолерантність щодо інших конфесій, надсилають для експертизи аудіо- і відеозаписи передач, богослужінь тощо. Релігійні організації навпаки – просять дати експертний висновок щодо відсутності в них елементів релігійної ненависті, наполягають на толерантності змісту своїх видань. Результати експертизи використовуються не тільки при реєстрації статутів релігійних організацій, але і в судових засіданнях, у вирішенні міжконфесійних чи міжцерковних непорозумінь. Так, експертам приходилося розбиратися з назвами різних мусульманських центрів і правом одного з них використовувати абревіатуру вже зареєстрованої громади (ДУМУ і ДУМУ УММА), відповідати на заявлені права Правовірної греко-католицької церкви щодо історичної назви УГКЦ тощо.

Часто звертаються релігійні організації, окремі громадяни з проханням дати фахову оцінку порушенням з боку влади або інших церков існуючого законодавства в сфері свободи совісті, коли безпідставно порушується Закон і права віруючих. Так, Товариство свідомості Крішни оскаржує незаконну відмову у наданні візи зарубіжним громадянам, які збираються приїхати в Україну для місіонерства, навчання вірних в їх духовних навчальних закладах.

Формулюючи мету експертизування, заявники часто вдаються в неприпустиме нав'язування відповіді експертів. Так, замість «розкрити сутність віровчення і обрядової діяльності» просять «дослідити негативні впливи релігійної організації на свідомість і поведінку людей». Цим порушується об'єктивність і незалежність експертизи, оскільки вказується заздалегідь очікуваний для них результат. В такому разі експертизу проводити марно, навіть безглуздо.

Не всі заявники розуміють, що експертна діяльність – це величезний обсяг наукової роботи, затратної за часом, за інтелектуальними зусиллями, фактично неоплачуваної. Чомусь вважається, що державна установа зобов'язана відповідати на всі листи і давати експертизу на всі запити, які надходять від органів влади, а ті не завжди враховують, що написати належну експертизу – це складне завдання, і не кожний науковець може з ним справитися. Тут замало загальної ерудиції, спеціальних знань з конкретної теми, аналітичного способу мислення, володіння даром комунікування і навичками текстурального оформлення своїх і чужих вражень і думок. Не кожний здатен виконати вимоги, які стоять перед експертизою: бути об'єктивною, конфесійно незаангажованою, неупередженою, толерантною, неумоглядною. Треба проявити рівність у ставленні до зареєстрованих віросповідань, відповідати за достовірність документальної основи, враховувати всю сукупність фактів. Експерт має бачити і аналізувати не тільки написане в джерелах і видруках релігійних спільнот, переданих для аналізу за визначеним завданням, але й практичну діяльність тієї чи іншої конфесійної організації.

Розмірковуючи над покликанням релігієзнавця, А.Колодний якось писав: «Бути практичним релігієзнавцем значно тяжче, ніж теоретиком релігії. Релігієзнавець-практик має справу з реальною, часто неочікуваною ситуацією, із сформованою століттями міжконфесійною упередженістю і водночас незваними релігійними новотворами, із прагненнями окремих спільнот лише себе розглядати як релігію (до того ж, єдиноістинну), а інші віросповідання – як ересь, а відтак своє покликання вбачає у боротьбі з ними. Релігієзнавець-практик постійно зустрічається із фактами необґрунтованої заангажованості з боку державних чиновників різного рівня (від президента країни до голови сільради) на певні (а то й лише одну) церкви чи релігійні течії і водночас всіляким негативом

(часто антизаконним) владних структур до деяких конфесій, адмініструванням, бюрократизуванням щодо їх інституцій». Разом з тим, він вважав, що «практичне релігієзнавство визначає своє дослідницьке поле не за рахунок негативного ставлення до релігієзнавства теоретичного. Для останнього релігія постає в її статичній, узагальненому, часто абстрагованому, знятому від конкретики й змінності вигляді. Але не рахуватися з тим, що релігії взагалі немає, що релігійні феномени знаходяться в постійній змінності, різноманітній навіть одноконфесійних явищ інституційній функціональності не можна, якщо прагнеш до істинного пізнання»[Практичне релігієзнавство. – С.5].

Колись Відділення релігієзнавства, де були зібрані найсильніші в теоретичному плані релігієзнавці країни, було монополістом в проведенні наукових експертиз. Нині ж, у зв'язку із інтенсифікацією релігійного життя в Україні, виникненням інших релігієзнавчих центрів, підростанням наукової зміни та спеціалізацією релігійних явищ постала необхідність делегувати функції експертологів іншим структурам. Відділення відстоює позицію фаховості експерта і науковості експертизи. Якщо у Відділенні немає спеціаліста з буддизму, то воно не зможе, а тому й не береться оцінювати якісь процеси в буддизмі. Якщо у Відділенні ніхто не займається іудаїзмом чи ісламом, то не треба очікувати від нього, як того хочуть деякі державні інституції, зокрема СБУ, відповідної експертизи іудейських чи мусульманських праць чи подій. До того ж, Відділення не є правознавчою інституцією.

Саме тому надзвичайно актуальним є створення довідника, де б були зібрані відомості про здатні до експертизування організації з релігієзнавчою спеціалізацією їх співробітників. Окремі відомості вже зібрані в деяких виданнях [¹Справочник релігієзнавства. – К., 2010; Українська Асоціація релігійної свободи. – К., 2011; Академічне релігієзнавство України. XX. Буклет. – К., 2011; Українське релігієзнавство. Ювілейний випуск. До 20-річчя Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2011 та ін.], але вони постають як інформаційно-пропагандистські довідники інституцій та їх співробітників, а не напрямків їх діяльності. Є сенс їх зробити тематичними, наприклад: із загальних питань релігії – експерт А.Колодний, з католицизму – експерт П.Яроцький, з нових релігій – експерт Л.Филипович, з православ'я – експерти О.Саган і С.Здіорук, з ісламу – експерт М.Кирюшко чи А.Булатов, з харизматизму – експерт В.Титаренко, з питань свободи буття релігійних спільнот – експерти М.Бабій і В.Климов та ін. Такі довідники мають бути в усіх органах влади, центральній і місцевій, які зможуть адресно звернутися до певної інституції чи конкретного експерта з проханням проведення експертизи. Тоді і якість такого експертного документу буде відповідна.

Не випадково одним із завдань проекту «Експертні співтовариства України та Білорусі в системі соціального менеджменту: теоретико-методологічний й інституціональний аспекти», який з української сторони виконується за фінансової підтримки Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України (Державного фонду фундаментальних досліджень), є укладання такого довідника, в т.ч. і в сфері експертизи різноманітних проявів релігійного життя. Він, сподіваються виконавці проекту, сприятиме консолідації зусиль експертів, експертних установ, створенню міждисциплінарної сітки експертів, підвищенню якості їх роботи, результатом чого має бути запропонована модель партнерства експертних співтовариств, громадських інституцій та органів управління, що дозволить сформулювати програму спільної діяльності експертів, держави і громадських інститутів. Мета одна – вдосконалити принципи і механізми соціального менеджменту в різних сферах суспільного життя України, в даному разі – релігійно-суспільній та державно-конфесійній.